

---

## ARTYKUŁY

---

EWA MAŃKOWSKA

*Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich  
we Wrocławiu*

### **MISJA DORADZTWA ROLNICZEGO WOBEC POTRZEB ROLNIKÓW I WYZWAŃ OKRESU TRANSFORMACJI**

Misja doradztwa rolniczego sprowadza się do ułatwienia pokonywania barier związanych z transformacją i modernizacją rolnictwa w warunkach gospodarki rynkowej i stowarzyszania się Polski z Unią Europejską.

#### **1. Potrzeby doradcze rolników i środowisk wiejskich w świetle transformacji gospodarki**

Ocena i analiza potrzeb doradczych rolników została dokonana na podstawie:

- badań własnych, przeprowadzonych na celowo dobranej próbie 180 gospodarstw rolnych, w lipcu - sierpniu 1998 r.,
- badań prowadzonych przez B.Wawrzyniaka i S.Zawiszę nad potrzebami doradczymi producentów rolnych, w warunkach reformy gospodarczej w latach 1993 - 95, na próbie 617 gospodarstw,
- badań prowadzonych przez Biuro Analiz Marketingowych i Badań Społecznych na zlecenie WODR Wrocław w 1992 r., na próbie 579 gospodarstw rolnych, poświęconych procesom dostosowawczym do mechanizmów gospodarki rynkowej w rolnictwie indywidualnym ( na przykładzie województwa wrocławskiego),
- badań „Rolnicy '92”, przeprowadzonych przez CBOS nad stosunkiem rolników do zmian systemowych w 208 gminach i 49 województwach Polski, na próbie 995 gospodarstw rolnych.

Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że potrzeby doradcze producentów rolnych w znacznej mierze zdeterminowane są przez opinie o gospodarowaniu. W opinii rolników województwa wrocławskiego zebranych w 1992 roku warunkiem poprawy sytuacji w gospodarowaniu są:

- powiększenie gospodarstwa, bo tylko większe będą się liczyć 74% odpowiedzi,
- poprawienie wyposażenia w maszyny i urządzenia 53% odpowiedzi,
- powiększenie stada zwierząt 16% odpowiedzi,
- zmiana struktury produkcji 14% odpowiedzi,
- budowa domu i poprawa jego wyposażenia 7% odpowiedzi,
- praca poza rolnictwem 31% odpowiedzi,
- większe zwracanie uwagi na opłacalność produkcji, liczenie kosztów 53% odpowiedzi,
- większe korzystanie z doradztwa, szkoleń, wiedzy 27% odpowiedzi,
- inne 3% odpowiedzi,

Zdaniem rolników, którzy uczestniczyli w badaniach większa pewność gospodarowania wynika z:

- kontraktacji i pewności zbytu 85% odpowiedzi,
- tanich kredytów dla wszystkich, którzy chcą 22% odpowiedzi,
- tańszych kredytów, ale na warunkach sprzyjających poprawie gospodarowania 54% odpowiedzi,
- cen gwarantowanych przez państwo 60% odpowiedzi,
- dobrego wykształcenia i znajomości zasad zarządzania gospodarstwem 21% odpowiedzi,
- stałego szkolenia i zdobywania wiedzy przez rolników 32% odpowiedzi,
- współpracy z innymi rolnikami 14% odpowiedzi,
- włączenia się we wszystko państwa 2% odpowiedzi,
- inne 1% odpowiedzi.

Polepszenie warunków gospodarowania i większą gwarancję stabilności ankietowani rolnicy widzieli poprzez następujące formy działań interwencyjnych państwa:

- regulowanie cen produktów rolnych 51% odpowiedzi,
- regulowanie cen środków do produkcji rolniczej 22% odpowiedzi,
- zapewnienie wszystkim rolnikom dostępu do tanich kredytów 35% odpowiedzi,
- zapewnienie tylko dobrym rolnikom dostępu do tanich kredytów 30% odpowiedzi,

- zapewnienie zbytu produktów rolnych wszystkim rolnikom 28% odpowiedzi,
- zapewnienie zbytu produkującym dobre produkty 30% odpowiedzi,
- zagwarantowanie bezpłatnego doradztwa, dostępu do oświaty, podnoszenia kwalifikacji zawodowych, 36% odpowiedzi,
- przeznaczenie znacznych środków, aby w rolnictwie pozostali najlepsi, a pozostali mogli znaleźć pracę poza rolnictwem 37% odpowiedzi,
- wspieranie tylko tych, którzy modernizują swoje gospodarstwa według programów, 9% odpowiedzi,
- inne 1% odpowiedzi.

Z przytoczonych wyników badań terenowych<sup>(1)</sup> wynika, że choć rolnicy w znacznie większym stopniu dziś akceptują reguły rynku - w dalszym ciągu oczekują, że państwo podejmie się decydującej roli w regulowaniu procesów rozwoju. Wyrażane poglądy na temat adaptacji do warunków gospodarki rynkowej pokazują, że rolnicy z wielkim pesymizmem postrzegają przyszłość swoich gospodarstw, potrafią raczej zdefiniować własne problemy rozwoju i niedostatki niż znaleźć szansę wyjścia z trudności, nie widzą zdecydowanych perspektyw na przyszłość a swoje oczekiwania formułują w dalszym ciągu przez pryzmat oczekiwań pod adresem państwa jako regulatora produkcji, dochodów, gwaranta rozwoju gospodarstwa rolnego. Odczucia pesymistyczne rolników nie zależą od stopnia zaawansowania procesu transformacji.

Z badań prowadzonych<sup>(2)</sup> na próbie reprezentatywnej 40 gmin, nad przystosowaniem gospodarki żywnościowej do zasad rynku, wynika, że trzy problemy wysuwają się na czoło:

- nowe miejsca pracy, które wymagać będą rozwoju różnych form drobnej przedsiębiorczości poza gospodarstwem rolnym,
- niedorozwój technicznej i społecznej infrastruktury na obszarach wiejskich, od których w dużym stopniu zależy czy przedsiębiorczość może się rozwijać (atrakcyjność terenów dla inwestorów),
- unowocześnienie gospodarstw rolnych.

Respondenci (przedstawiciele samorządów, liderzy życia społeczno-gospodarczego, drobni przedsiębiorcy, rolnicy prowadzący towarowe gospodarstwa) mieli świadomość zmian, choć często ich nie akceptowali (zwłaszcza rolnicy).

(1) Rolnicy województwa wrocławskiego u progu gospodarki rynkowej. WODR Wrocław, ARMO-TWIG, Wrocław 1993, s. 37-40.

(2) J. Małyśz: Przystosowanie gospodarki żywnościowej do wymogów rynku, badanie empiryczne SGH-IERG. Warszawa 1991 r. - maszynopis powielany.

Jednocześnie często wskazywali na barierę wiedzy i informacji jako czynnika hamującego przedsiębiorczość i sukces w przedsięwzięciach gospodarczych.

Opinie rolników o gospodarowaniu oparte zostały na dwóch filarach:

- zły i pogarszającej się kondycji własnego gospodarstwa rolnego na skutek zmiany ustroju gospodarczego,
- obarczania winą państwa za brak interwencji, wycofanie się z roli regulatora produkcji i dochodów i żądanie, aby państwo do takiej roli powróciło.

Sposób postrzegania przyczyn kryzysu rolnictwa w badaniach CBOS-u niewiele różni się od opinii i ocen wyrażanych przez rolników województwa wrocławskiego.

Wspólne było przekonanie, że przyczyny trudności tkwią poza gospodarstwem rolnym i nie wynikają ani z wadliwej struktury agrarnej, ani przestarzałych metod produkcji, ale: ze zbyt wysokich cen środków produkcji, konkurencji zachodniej żywności oraz zbyt wysokiej stopy procentowej kredytów, wspartych nieudolnością władz i ogólnym kryzysem gospodarczym w Polsce.

W szczególności opinie te sprowadzały się w przeważającej liczbie respondentów do następujących czynników:

- nieopłacalność produkcji,
- kłopoty ze zbytem,
- konkurencyjność tańszej żywności zachodniej,
- wysokie ceny środków produkcji,
- nieudolność polityki rolnej państwa,
- kryzys gospodarczy.

Jako czynniki zaradcze większość rolników uznała: gwarantowany przez państwo odbiór całej produkcji rolnej, zakaz importu produktów rolnych, gwarantowane ceny minimalne zapewniające opłacalność produkcji.

Znaczącym jest fakt, że tylko 1,8% respondentów wskazało brak informacji o nowościach jako czynnik ograniczający możliwości gospodarstwa rolnego, a tylko 9% uznało, że w gospodarce rynkowej państwo winno tylko wspierać rolników, którzy modernizują swoje gospodarstwa wg. programów.

## **2. Opinie i oczekiwania rolników wobec doradztwa**

Cytowane badania wrocławskie pokazują, że opinie rolników o gospodarowaniu, barierach rozwoju rolnictwa i przystosowanie do wymogów rynku zmieniają się niewiele. Rośnie natomiast świadomość rolników co do potrzeb korzystania z doradztwa, podnoszenia kwalifikacji, znaczenia wykształcenia i znajomości zasad zarządzania gospodarstwem. Świadczy o tym zakres preferencji rolników odnośnie usług doradczych i zdobywania wykształcenia. Potrzeba doradztwa w badanej populacji była następująca:

- tak, jest niezbędne 53% odpowiedzi,
- jest zbędne bo nie korzystam z doradztwa 1% odpowiedzi,
- jest zbędne bo i tak robię nie to co radzi mi doradca 3% odpowiedzi,
- nie mam zdania 13% odpowiedzi.

Preferencje rolników dotyczące zakresu usług doradczych były następujące:

- nowoczesne technologie produkcji roślinnej i zwierzęcej 19% odpowiedzi,
- ekonomika związana z obniżką kosztów produkcji 62% odpowiedzi,
- zarządzanie, usprawnianie podejmowania decyzji „co produkować” 32% odpowiedzi,
- marketing, jak produkować na rynek i jak sprzedąć produkt 42% odpowiedzi,
- wiadomości o Unii Europejskiej, rynku rolnym 19% odpowiedzi,
- podnoszenie kwalifikacji, poradnictwo zawodowe 22% odpowiedzi,
- alternatywne źródła dochodu, przedsiębiorczość 27% odpowiedzi,
- gospodarstwo domowe 11% odpowiedzi,
- wszystkie wcześniej wymienione problemy 24% odpowiedzi,
- inne 2% odpowiedzi.

Najmniejsze zapotrzebowanie na wiedzę rolniczą wykazywali respondenci o wykształceniu podstawowym (25,3%), im silniejsze ekonomicznie gospodarstwa, położone na lepszych glebach, tym zapotrzebowanie na wiedzę rolniczą wzrasta. Ocena działalności doradców rolnych jest wysoka. Wydaje się, że wśród badanych rolników nie było jeszcze wyrobionych nawyków stałej współpracy z doradcami, organizowania całości procesów produkcyjnych przy tego rodzaju współpracy. Zdaniem 84,6% badanych współpraca z doradcami miała sens w każdym gospodarstwie rolnym.

Z badań E. Wieteski<sup>(3)</sup> przeprowadzonych w I kwartale 1993 roku, w 16 województwach, w 390 gospodarstwach rolnych, wynika, że 80% respondentów wykazało gotowość podjęcia współpracy ze służbami doradczymi. Największym zainteresowaniem cieszyły się kursy, pokazy, szkolenia, porady technologiczne związane z produkcją roślinną (nowe odmiany, zabiegi pielęgnacyjne, ochrona roślin), poradnictwo marketingowe, także ekonomiczne (opłacalność, rentowność, konkurencyjność), porady prawne, wycieczki szkoleniowe (krajowe i zagraniczne), porady rachunkowe, kalkulacyjne, związane z przemysłem przetwórczym, kredytami, zdrową żywnością, programami komputerowymi.

Z badań wrocławskich wynika podobnie, iż tylko 9% badanych respondentów nie zamierza w przyszłości korzystać z żadnych form doradztwa.

(3) E. Wieteska: Rola doradztwa w przekształcaniu gospodarstw rolnych. [w:] Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej. Pr. zb. pod red. K. Duczkowskiej-Małysz IRWiR, PAN, FNRNP. Warszawa 1993, s. 98-107.

W badanej populacji wyraźnie wyodrębniły się trzy grupy właścicieli gospodarstw (A, B i C), według kryterium zachowania się, którym były zmiany i inwestycje przeprowadzone w gospodarstwie w ciągu ostatnich 3 lat, jak również zamiar inwestowania w gospodarstwo obecnie i w przyszłości.

**Grupa A** to 66% gospodarstw, których właściciele aktywnie uczestniczyli w przekształceniach swoich gospodarstw przez wprowadzanie różnego rodzaju zmian. Jest to grupa rolników przedsiębiorczych, aktywnie przystosowujących się do nowych warunków.

**Grupa B** to 21% gospodarstw biernych, które nie przeprowadziły w ciągu ostatnich 3 lat żadnych zmian (ani na lepsze, ani na gorsze) i w przyszłości również nie zamierzają ich przeprowadzić. Można o niej powiedzieć, że jest to grupa gospodarstw nastawionych na przetrwanie.

**Grupa C** to 13% gospodarstw wyraźnie pasywnych, jeśli chodzi o wszelkie zmiany proinnowacyjne, dotyczące działalności rolniczej, wręcz skłaniająca się w kierunku wycofywania się z rolnictwa. Można ją jednak zaliczyć do aktywnych, biorąc pod uwagę wycofywanie się z produkcji rolnej na rzecz takich działań pozarolniczych, jak handel, transport czy turystyka.

Badani rolnicy zainteresowani są w dużym stopniu wszelkimi nowościami „nowinkami”, innowacjami, które mogliby stosować we własnym gospodarstwie. W dotychczasowej działalności innowacyjno-doradczej ogromne znaczenie mają środki masowej komunikacji. Zaletą prezentowanych na antenie programów jest ich różnorodność (publicystyka, programy edukacyjne, informacyjne, notowania, itp.). Wysoko oceniona została przez rolników prasa, chociaż zawsze odczuwali braki ściśle fachowych czasopism i fachowej literatury (większość wydawnictw książkowych adresowana jest do specjalistów i środowisk naukowych).

Z danych, uzyskanych w badaniach z 1993 roku wynika, że rolnicy byli przede wszystkim zainteresowani informacjami o charakterze rynkowym. Na 242 badanych, którzy oglądali programy rolnicze w telewizji, aż 86,8% systematycznie oglądało program „Notowania”, w którym były podawane ceny produktów rolnych i środków produkcji. Podobnie na 237 czytających prasę rolniczą aż 88,2% czytało systematycznie „Rolniczy Rynek”, zawierający informacje giełdowe<sup>(4)</sup>.

W opinii badanej populacji rolników, dużym uznaniem cieszyły się kursy, pokazy i szkolenia, jako źródło wszelkiej innowacyjności i pobudzania przedsiębiorczości. Zdecydowana większość respondentów opowiedziała się za taką właśnie formą ewentualnej przyszłej współpracy.

Badania potwierdziły również tezę, że wzajemne kontakty międzysąsiedzkie nie tracą znaczenia i utrzymują się w czołówce przy określaniu źródeł informacji

(4) S.Kłopot: Procesy dostosowawcze do mechanizmów gospodarki rynkowej w rolnictwie indywidualnym (na przykładzie województwa wrocławskiego). Wyd. Uniwersytet Wrocławski 1996 r., s. 146.

innowacyjnej. Mniej zróżnicowany okazał się podział na korzystających (51,9%) i nie korzystających (47,2%) z doradztwa. W praktyce okazuje się, że różne są tego przyczyny. Blisko połowa badanych respondentów, którzy nie korzystają z doradztwa, uważa, że nie ma go w gminie - nikt nie organizuje zebrań, jak to kiedyś bywało. Respondenci winią za taki stan rzeczy brak finansów na jakąkolwiek działalność doradczo-usługową i pokazową. Niewielka część tej grupy nie widzi konieczności korzystania z doradztwa, uważając je za zbyt teoretyczne (oderwane od praktyki - 2 odpowiedzi); niektórzy twierdzą, że sami umieją więcej od doradców (4 odpowiedzi) i świetnie dają sobie radę.

Najbardziej popularne okazały się porady indywidualne (26,9% badanej populacji).

Korelując grupę gospodarstw korzystających z doradztwa rolniczego z grupami podziału w zależności od stopnia aktywności (A, B i C), widać, iż przedsiębiorczość grupy A wiąże się w dużym stopniu z doradztwem rolniczym - 60,6% gospodarstw z tej grupy korzysta z usług doradczych. Ogólnie można powiedzieć, że chłonność na usługi doradcze jest związana z wiekiem respondenta. Za najbardziej aktywny czy chłonny uznaje się w literaturze (co znalazło potwierdzenie i w tych badaniach) wiek 30-40 lat; są to więc ludzie uznawani w rolnictwie za młodych.

Charakterystyczny dla wieku respondenta jest również spadek aktywności po 60 roku życia. Dotyczy on nie tylko gospodarstw, które przyjęliśmy traktować jako przedsiębiorcze, ale i z dwóch pozostałych grup (B i C). Badania udowodniły, że grupa przedsiębiorczych rolników jest też najbardziej zainteresowana inwestycjami i stosunkowo w większym stopniu od pozostałych korzysta, bądź wyraża w przyszłości chęć korzystania z doradztwa. W dwóch pozostałych grupach - gospodarstw nastawionych na przetrwanie i pasywnych - na miejsce także zainteresowanie doradztwem. Wśród gospodarstw pasywnych, wycofujących się z produkcji rolnej, jest to zainteresowanie doradztwem z dziedziny rozwoju drobnej przedsiębiorczości, turystyki i hotelarstwa. Z doradztwa rolniczego zdecydowani są korzystać w przyszłości rolnicy uznawani za przedsiębiorczych.

Respondenci podkreślili, że, szczególnie znaczenia nabierają wydawnictwa ośrodków doradztwa rolniczego, obejmujące informacje marketingowe, innowacyjno-upowszechnieniowe, informacyjno-edukacyjne. Powszechność ich stosowania, tak istotna dla wspomagania przedsiębiorczości i wszelkich przekształceń, jest jednak utrudniona z powodów finansowych. Czasopisma też stały się substytutem nieosiągalnego w terenie doradcy, co nie budzi zdziwienia, zwłaszcza, że z porad doradców często korzystali rolnicy lepiej wykształceni. Odnotowano także wzrost roli telewizji w informowaniu i doradzaniu rolnikom. Programy telewizyjne również w pewnym zakresie rekompensują utrudniony dostęp do zmniejszonej kadry pracowników ośrodków doradztwa rolniczego.

Jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych najbardziej oczekiwano kontaktu z doradcą ogólnorolniczym, takim do którego można zgłosić się z każdym problemem. Następuje wzrost zainteresowania, w stosunku do lat 80-tych, poradami dotyczącymi organizacji pracy w gospodarstwie oraz możliwościami zastosowania rachunku ekonomicznego. Zdaniem aż 83% respondentów doradztwo jest niezbędne, aby rolnik mógł gospodarować. 62,0% respondentów oceniło zdecydowanie korzystnie zmiany w doradztwie po 1990 roku, 16% w ogóle tym się nie interesuje, a 11% wskazało, że zmiany są niekorzystne.

### 3. Kształtowanie potrzeb doradczych ludności wiejskiej

Dotychczasowe doświadczenia wykazały, że skuteczność oddziaływania systemu doradztwa rolniczego na procesy modernizacji rolnictwa i rozwój obszarów wiejskich jest uzależniona od:

- kondycji samego doradztwa rolniczego,
- gotowości i podatności na zmiany ludności wiejskiej, w tym rolniczej,
- stopnia świadomości, poziomu wiedzy i potrzeb samych rolników w tym zakresie.

Dylemat, czy i w jakiej mierze doradztwo rolnicze powinno odpowiadać potrzebom rolników i być zgodne z ich oczekiwaniami - w jakiej zaś aktywnie te potrzeby i oczekiwania kreować, należy zastąpić odpowiedzią na pytania: czy potrzeby te i oczekiwania są dość jasno wyartykułowane przez rolników, aby:

- akceptowali trudności rozwojowe gospodarstw rolnych, będące wynikiem regulacji i zasad rynku,
- rozumieli, że strukturalne trudności ich gospodarstwa mogą zostać złagodzone dzięki jednoczesnemu rozwojowi obszarów wiejskich i aktywizacji pozarolniczej,
- podejmowali działania przedsiębiorcze z rozpoznaniem: gdzie inwestować, jak prowadzić z sukcesem małą firmę, jak uzyskać pomoc na uruchomienie przedsięwzięcia,
- nabywali skłonności proinnowacyjnych, skłaniających ich do wprowadzania postępu.

Odpowiedzi na te pytania muszą być negatywne. Potwierdzają to długoletnie badania socjologiczne, z których wynika, że rolnik jest otwarty na sprawę rodziny i swojego gospodarstwa, ale zamknięty na wszystko to, co dzieje się „za bramą”: na sprawy wsi, otoczenia, społeczeństwa<sup>(5)</sup>, na wszystko to, co narusza jego spokój i tradycję gospodarowania. Jest faktem, że po roku 1990 nastąpiło

(5) D.Gałąj: Przeobrażenia w sposobach pracy i życia rodzin chłopskich w strukturze instytucji i organizacji społeczeństwa. [w:] Przeobrażenia i tendencje rozwojowe gospodarki chłopskiej. Zbiór wstępnych syntez pod red. A.Wosia. Warszawa 1979, IPPM -x, 11.3.s.24 i nast. Gałęzki B: Kierunki zmian społecznych wsi i jej perspektywy. „Wieś Współczesna” 12/1961.



dość wyraźne rozwarstwienie gospodarstw, które oczekiwać będą na odmienne doradztwo.

1. Gospodarstwa wysokotowarowe, wysokorentowne, zapewniające wysoki poziom życia, gospodarowania i zdolne do konkurencji na rynku - oczekują na doradztwo zindywidualizowane, wysoko wyspecjalizowane, obejmujące procesy powstawania decyzji produkcyjnych, kierunki i celowość instytucji rolniczych, problemy marketingu.
2. Gospodarstwa średnie, niskorentowne, które mogą podnieść opłacalność produkcji, pod warunkiem usprawnienia zarządzania i poprawy wyposażenia technicznego - oczekują na doradztwo podstawowe, techniczne i ekonomiczne o charakterze strukturalnym (warunkiem poprawy efektywności jest poprawa struktur w gospodarstwie, oznaczająca zmianę relacji czynników produkcji, ziemia : praca : kapitał).
3. Gospodarstwa nierentowne, nieopłacalne, które nie mają szans na rynku - oczekują na doradztwo koncentrujące się na rozwiązywaniu problemów socjalnych i socjalno-ekonomicznych gospodarstw i rodziny<sup>(6)</sup>.

Badania, prowadzone w krajach wysokorozwiniętych, nad potrzebami doradczyimi rolników i kierunkami ewolucji pracy doradczej dowiodły, że doradztwo ewaluuje od:

- problematyki technologii ku problematyce ekonomii zarządzania, marketingu,
- form powszechnych, związanych z upowszechnianiem do form wyspecjalizowanych, wysoko zindywidualizowanych,
- formy usług publicznych, bezpłatnych, do formy skomercjalizowanych, wysokoodpłatnych<sup>(7)</sup>.

Kształtowanie potrzeb doradczych, w wysoko rozwiniętych krajach, zaznaczone jest już w kierunkach pracy doradczej<sup>(8)</sup>:

1. Doradztwo techniczno-ekonomiczne - promowanie i wdrażanie innowacji, prowadzenie działalności uświadamiającej, która sprzyja umocnieniu się grupy gospodarstw rozumiejących i wykorzystujących informację w procesie podejmowania decyzji.
2. Doradztwo socjalno-ekonomiczne - poradnictwo w zakresie alternatywnych źródeł dochodów lub działalności nierolniczej, informacje o kursach i szkoleniach, przygotowujących na rynek pracy - dla gospodarstw o wadliwych strukturach, nie osiągających odpowiednich dochodów z rolnictwa.

(6) Por. K.Duczowska-Małysz, E.Chyłek: Zadania, organizacja oraz formy i metody pracy w ODR w realizacji i integracji polskiego rolnictwa i strategii wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. [w:] Strategia doradztwa w realizacji rządowego, regionalnych i lokalnych programów rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Red. A.Lewczuk, CROW-ART, Olsztyn 1998.

(7) OECD

(8) Dr Ch.Jacobsen: Principles and Methods of Extention Work. Cinadco, Israel 1993.

3. Doradztwo socjalno-strukturalne, polegające na wyjaśnianiu relacji rolniczych do nierolniczych działów gospodarki narodowej, skierowane do rolników, którzy powinni przystosować gospodarstwo do warunków narzucanych przez rynek i społeczeństwo lub są skłonni zrezygnować z gospodarstwa rolnego<sup>(9)</sup>.

Za aktywną rolę doradztwa w kreowaniu potrzeb przemawiają nie tylko merytoryczne treści i zadania, wynikające z obowiązku realizacji przez ośrodki doradztwa makroekonomicznej polityki rolnej (szczebel krajowy) oraz uwarunkowań regionalnych i lokalnych (szczebel regionalny), ale także techniki, metody i narzędzia pracy doradczej, a także jego istota.

Doradztwo jest społecznym procesem komunikowania się, jego istotą jest uczenie się i nauczanie. Metoda form nauczania jest wiele: wykłady, grupy dyskusyjne, demonstracje - pokazy, obserwacje, odwiedzanie gospodarstw, dni otwarte, przekazy za pomocą publikacji i inne. W każdej kryje się - w większym lub mniejszym stopniu - przekazywanie informacji, które prowadzić mogą do pozytywnych zachowań odbiorców i zmiany zachowań, jako procesu wywołanego i pożądanego. Rolę katalizatora pełnią doradcy<sup>(10)</sup>.

Można zaryzykować tezę, że gdyby doradztwo tylko odpowiadało na potrzeby rolników, bez jednoczesnego kreowania ich poglądów i zachowań produkcyjnych - postęp byłby nie możliwy.

#### 4. Wizja doradztwa w świetle procesów transformacji wsi i rolnictwa

Problemy okresu transformacji a także włączania się polskiej wsi i rolnictwa we wspólną politykę rolną i regionalną politykę strukturalną potwierdzają, że bariera wiedzy i informacji stać się może jedną z głównych, najbardziej dotkliwych przyczyn, uniemożliwiających ludności wiejskiej, w tym - rolniczej, skorzystania z szans, jakie przyniesie integracja europejska. Problemem o pierwszorzędym znaczeniu jest przygotowanie rolników do sprostania warunkom konkurencji w sferze produkcji i ekonomiki. Spełnienie tego warunku zależy nie tylko od szybkiej poprawy poziomu wykształcenia, ale przede wszystkim od wprowadzania sprawnie zorganizowanego systemu informacji naukowej, technicznej, marketingowej, ekonomicznej i prawnej. Bez dogłębnej wiedzy z zakresu nowoczesnych metod gospodarowania, funkcjonowania rynku nie będzie możliwe bezkonfliktowe przejście od obecnego do zmodernizowanego typu rolnictwa.<sup>(11)</sup>

Wszystkie przytaczane badania empiryczne potwierdziły rosnącą świadomość rolników w tym zakresie. Nie będzie takich możliwości aby nadmiar siły

(9) Por. K.Duczowska-Małysz, E.Chylek: *Zadania ...* op.cit.

(10) Por. Ch. Jacobsen: *Principles ...* op.cit

(11) Por. Ch. Jacobsen: *Principles ...* op.cit. Por. K.Duczowska-Małysz, M.Duczowska-Piasecka: *Refleksje końcowe i wnioski. [w]: Przedsiębiorczość ...* op.cit.

roboczej, występujący w polskim rolnictwie mógł być przyuczony do rynku pracy w trybie oświaty szkolnej. Jediną szansą jest dobrze zorganizowana oświata pozaszkolna i doradztwo. Organizacją, która może sprostać oczekiwaniom rolników i wesprzeć działania administracji różnego szczebla, w procesie przekształceń polskiego rolnictwa, może być doradztwo państwowe, finansowane z budżetu.<sup>(12)</sup>

We wszystkich wysoko rozwiniętych krajach świata doradztwo było głównym mechanizmem adresowanej interwencji państwa, nakierowane z jednej strony na przemiany strukturalne w rolnictwie, z drugiej na rozwój wsi i poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania. Doświadczenia międzynarodowe wskazują, że odpowiedzialność za doradztwo rolnicze, w aktualnej fazie rozwoju rolnictwa, winna pozostać w kompetencji organizacji państwowych. Wiodące miejsce w systemie doradztwa rolniczego, w wielu krajach, zajmują państwowe organizacje doradcze. Występują one w zdecydowanej większości państw na świecie. Państwowe doradztwo wg. FAO charakteryzuje się następującymi cechami:

- powszechnością usług (równym dostępem wszystkich rolników do usług doradczych),
- niekomercyjnym charakterem działania (występuje tu nastawienie na zaspokojenie potrzeb doradczych ludności rolniczej, a nie na osiągnięcie zysków),
- jakością działania,<sup>(13)</sup>
- uspołecznieniem procesów sterowania (reprezentanci ludności rolniczej mają wpływ na programowanie działalności),
- fundusze pochodzą ze środków publicznych.

Państwowe organizacje doradztwa rolniczego często realizują zadania wynikające z polityki państwa w sferze rolnictwa i wsi, a więc stanowią jedną z metod interwencjonizmu państwowego w rolnictwie. W Polsce sprawa ta nabiera dodatkowego znaczenia z dwóch powodów:

1. Transformacja gospodarki, od planowanej centralnie ku gospodarce rynkowej, postawiła rolnictwo w obliczu nie znanych problemów: trudności ze zbytem produktów rolnych, pogłębiającej się niewydolności dochodowej gospodarstw rolnych na skutek relatywnych zmian cen i kosztów produktów rolnych, wysokich stóp kredytowych, konieczności sprostania wymogom rynku.
2. Integracja z Unią Europejską nie pozbawia wątpliwości, że konkurencji na rynku europejskim sprostą tylko część gospodarstw rolnych.

(12) Podobnego zdania są m.in. K.Duczowska-Małysz: Zadania systemu wiedzy rolniczej ...op.cit. M.Drygas: Cele, zadania i struktura systemu wiedzy rolniczej ...op.cit. Wskazują na to także doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych: USA, W.Brytanii, Holandii, Danii, itp.

(13) Zofia Szalczyk: Systemy Doradztwa Rolniczego a samorząd rolniczy. Materiały z konferencji Sejmiku Samorządowego województwa poznańskiego, wydanie specjalne 1993 r.

3. Pogłębia się dysparytet socjalno-bytowy między wsią a miastem co zmusza mieszkańców wsi do nowych, przedsiębiorczych działań.

## 5. Organizacja doradztwa - propozycja systemu

W żadnym z krajów doradztwo rolnicze nie przyjęło jednorodnych zmonopolizowanych form organizacyjnych. W większości krajów, w skład systemu doradztwa rolniczego wchodzi różnorodne podmioty o silnie zróżnicowanych strukturach organizacyjnych i źródłach finansowania oraz różnym stopniu zaangażowania rolników w ich funkcjonowanie.

Podmioty świadczące usługi doradcze noszą najczęściej charakter instytucji: państwowych, samorządowych, spółdzielczych, prywatnych o charakterze komercyjnym, służb surowcowych zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego i organizacji handlowych, służb doradczych związków rolników, służb doradczych banków finansujących rolnictwo, jednostek doradczych uczelni rolniczych.

Zakres doradztwa związany jest z etapem rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym - etapem modernizacji rolnictwa i przekształceń wsi. Doradztwo rolnicze jest rozumiane jako przekazywanie wiedzy i informacji oraz wspieranie rolników w procesach podejmowania decyzji. Wszystko wskazuje, iż w Polsce doradztwo odpowiedzieć będzie musiało na:

- nowo powstające potrzeby z zakresu ekonomii, marketingu, zarządzania i organizacji rynku,
- zmieniające się potrzeby, dotyczące stosowania nowych technologii,
- pytania związane z integracją europejską, dotyczące jednolitego rynku i regionalnej polityki strukturalnej,
- zapotrzebowanie związane z zarządzaniem projektami UE.

Nowe kierunki działań dla doradztwa to wspieranie rolników w poszukiwaniu alternatywnych form gospodarowania w rolnictwie, dodatkowych źródeł dochodów, wspieranie przedsiębiorczości.

Proponowane rozwiązania uwzględniać muszą zalecenia UE, zgodne z Dyrektywą Rady Wspólnot Europejskich nr 72/161, z dnia 17 kwietnia 1972 r., w sprawie prowadzenia doradztwa socjalno-ekonomicznego oraz zdobywania kwalifikacji przez osoby zatrudnione w rolnictwie. Dobrze zorganizowany, sprawny system doradztwa charakteryzuje się różnymi formami organizacyjnymi, silnie zróżnicowanym pod względem rozmiarów, struktury i zasilania finansowego, przy czym różnorodność ta ulega znacznemu pogłębieniu w miarę, jak rodzą się nowe, coraz bardziej wyspecjalizowane potrzeby i nowe możliwości ich realizacji.

Prawidłowość jest przy tym następująca: coraz bardziej wyspecjalizowane doradztwo, np. z zakresu sadownictwa - jest doradztwem elitarnym - rzadkim,

stosunkowo drogim, wymagającym doradców o głębokiej wiedzy i najwyższych kwalifikacjach. Doradztwo to jednocześnie musi być mobilne - zarówno co do treści, jak i formy. Stąd najlepiej realizowane jest w postaci doradztwa prywatnego, w którym rolnik płaci za usługę, konkretyzuje potrzeby i żąda pomocy w ich rozwiązywaniu.

W Polsce zezwalają na to ustawy o działalności gospodarczej. Z doświadczeń zachodnich wynika, że w miarę rozwoju rolnictwa zmniejsza się udział doradztwa państwowego i wzrasta konkurencja między różnymi dostawcami usług. Organizacja systemu i formy doradztwa są jednak silnie skorelowane z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Prawdopodobnie jest przy tym następująca: im bogatszy kraj, zamożniejsze społeczeństwo, tym wyższy poziom świadomości społecznej, bardziej sprecyzowane potrzeby doradcze - wyższa skłonność do korzystania z komercyjnych usług i niepublicznych instytucji doradczych. Polska do takiego poziomu nie może jeszcze aspirować. Zachodzi obawa, że polskie doradztwo nie będzie mogło odegrać roli dynamicznej - kreatora innowacji i pioniera przemian, jeśli w stosunkowo krótkim czasie nie nastąpią radykalne zmiany w systemie organizacji finansowania doradztwa.

Koncepcji dotyczących modelu doradztwa rolniczego w Polsce jest szereg. Wszystkie wskazują na konieczność:

- współpracy nauki z doradztwem;
- szybkiego przepływu informacji od nauki do praktyki i odwrotnie;
- opracowania systemu kształcenia doradców i systematycznego podnoszenia kwalifikacji;
- zmiany finansowania;
- zdecydowanego łączenia zadań doradztwa z celami rozwoju rolnictwa i przekształceń obszarów wiejskich, w świetle integracji z Unią Europejską.

Zmiany te, dotyczące całego systemu, wskazują na konieczność zorganizowania doradztwa podstawowego w formie specjalnej instytucji, świadczącej usługi publiczne, zdolnej do realizacji stawianych przed nią zadań, która za państwowe pieniądze świadczyłaby usługi dla rolników. Instytucja ta winna posiadać:

- swoją strukturę organizacyjną - na szczeblu krajowym (podległą najczęściej ministrowi rolnictwa), regionalnym i lokalnym,
- wyznaczone ekonomiczno-społeczne cele strategiczne (w długim okresie) i cele do realizacji w krótkim okresie,
- zasady finansowania na źródłach budżetowych (w początkach okresu modernizacji w 100%) - z jasno zdefiniowaną perspektywą środków ze źródeł pozabudżetowych i pomocowych, na bezpłatne doradztwo dla rolników, a także zasadami korzystania z usług nieodpłatnych, częściowo odpłatnych i świadczonych na zasadzie komercyjnej,

- obowiązkowe związki z instytutami naukowo badawczymi, szkołami rolniczymi tak, aby ściśle stały się nieodłącznym elementem doradztwa, pozostającym w znacznej mierze pod nadzorem i kontrolą tych, dla których usługi miałyby świadczyć, tj. - rolników.

Podstawowe usługi doradcze takiej instytucji to:

- dostarczanie informacji o Unii Europejskiej, jej polityce (gospodarczej, społecznej, zagranicznej, oświatowej, ochrony środowiska, rolnej, regionalnej, itp.) i instytucjach, a także doświadczeniach innych krajów członkowskich w wyżej wymienionym zakresie (programy i projekty realizowane zwłaszcza w krajach o podobnych strukturach agrarnych),
- szkolenie tysięcy urzędników administracji publicznej, członków instytucji samorządowych, liderów życia społeczno-gospodarczego w zakresie opracowywania regionalnych i lokalnych programów rozwoju, organizacji Wspólnego Rynku (w tym - zasad funkcjonowania grup producentów i grup marketingowych),
- upowszechnianie - w trybie krótkich kursów informacyjnych i szkoleń - wiadomości z zakresu Wspólnej Polityki Rolnej, polityki strukturalnej, zapoznanie z procedurami obowiązującymi w UE i zasadami dysponowania funduszami strukturalnymi,
- permanentne doksztalcanie rolników w trybie oświaty pozaszkolnej z zakresu zarządzania gospodarstwem towarowym, a także szkoleń rolników - producentów żywności, w zakresie dostosowywania do standardów i norm jakościowych UE,
- wskazywanie możliwości i dróg alternatywnego zarobkowania dla gospodarstw wielokierunkowych lub o niekorzystnym położeniu, (LFA) na obszarach górskich, podgórskich, terenach zalewowych, które to gospodarstwa nie będą mogły sprostać konkurencji w rolnictwie; takich gospodarstw jest w makroregionie kilkadziesiąt tysięcy,
- przygotowywanie kobiet wiejskich i młodzieży.

Zgodne z trendami występującymi w wysoko rozwiniętych krajach świata, do których Polska aspiruje, system rolniczego doradztwa winien zostać określony w trybie ustawowym i stanowić jeden z istotnych czynników przebudowy wsi.